

SEJM
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
IX kadencja
Instytut Pileckiego
ISiM/479/2022

Druk nr 2864
Warszawa, 7 listopada 2022 r.

Pani
Elżbieta Witek
Marszałek Sejmu
Rzeczypospolitej Polskiej

Szanowna Pani Marszałek,

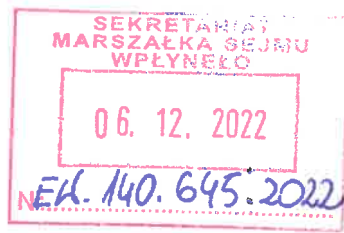
w nawiązaniu do właściwego zapisu w ustawie o Instytucie Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, zwracam się z uprzejmą prośbą o możliwość przedstawienia przez Instytut, na posiedzeniu połączonych komisji sejmowych: Kultury i Środków przekazu oraz Spraw Zagranicznych,

- Sprawozdania z działalności Instytutu Pileckiego za rok 2021.

Z wyrazami szacunku

(-) Wojciech Kozłowski
Zastępca Dyrektora
Instytutu Solidarności i Męstwa
im. Witolda Pileckiego

**Instytut
Pileckiego**

Instytut Pileckiego

Sprawozdanie

Rok 2021

Spis treści

Sprawozdanie z najważniejszych działań Instytutu Pileckiego w Polsce	3
Działalność naukowa	3
Kluczowe projekty naukowe realizowane przy Instytucie.....	3
Konferencje naukowe.....	4
Najważniejsze własne publikacje naukowe.....	4
Virtus et Fraternitas.....	5
„Zawołani po imieniu”	6
Upamiętnieni w 2021 r:.....	6
Wystawa Zawołani po Imieniu	7
Grupa Ładosia.....	7
http://paszportyzycia.pl	8
Wystawa „Paszporty życia”	8
Webinarium anglojęzyczne „Duty and Compassion. Polish Diplomacy Working Against the Holocaust” – 22.03.2021	8
Poprawione i uzupełnione wydania „Listy Ładosia”	8
Wystawy	9
Wystawa Podwójnie wolne. Polityczne prawa kobiet 1918.....	9
Wystawa Lemkin. Świadek wieku ludobójstwa.....	9
Wystawa Wola 1944: Wymazywanie. Zdjęcia ze śledztwa w sprawie Heinza Reinefartha	9
Archiwum Instytutu Pileckiego.....	10
Archiwum filmowe	10
Programy edukacyjne i dla nauczycieli.....	10
Akademia Witolda Pileckiego	11
International Teachers and Educators Program.....	11
Sprawozdanie z najważniejszych działań Instytutu Pileckiego za granicą	13
Oddział w Berlinie.....	13
Zrealizowane wystawy	14
Projekty i programy w USA.....	14
Cykl webinarów z Muzeum Narodowym II Wojny Światowej w Nowym Orleanie.....	14
Debata „Strides Towards Liberty. The 3 May Constitution of Poland, George Washington, and the Spirit of Republicanism”	15
Program Totalitarianism in East-Central Europe 1939–1989: History and Memory. Graduate Academy 2021-2022.....	15
The Pilecki Project	15
Ważne wydarzenia	17

Premiera filmu dokumentalnego <i>Polski El Greco</i> w reż. K. Kowalskiej – wspólnej produkcji Telewizji Polskiej i Instytutu Pileckiego	17
Pozyskanie Archiwum Eilerta Diekena – mordercy Rodziny Ulmów	17
Odnalezienie filmu „Europa” Franciszki i Stefana Themersonów	17
Zakup „Domu Turka” w Augustowie	18
Lokomotywa relacji Warszawa-Berlin	18
Inauguracja działalności Instytutu w Augustowie	19
Międzynarodowa Nagroda im. Witolda Pileckiego – I edycja	19
Nominacje i wyróżnienia	20

Sprawozdanie z najważniejszych działań Instytutu Pileckiego w Polsce

Działalność naukowa

Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami Instytutu Pileckiego skupia wokół siebie badaczy z dziedziny politologii, socjologii, historii oraz studiów żydowskich. Stanowi on wyjątkowe środowisko naukowców, którzy realizują interdyscyplinarne projekty naukowe w zakresie badań nad totalitaryzmami i historią Polski w XX wieku. Badania dotyczą głównie II wojny światowej, jej skutków oraz pamięci o niej przez drugie i trzecie pokolenie urodzone po wojnie.

Kluczowe projekty naukowe realizowane przy Instytucie

- *KL Gusen jako miejsce eksterminacji Polaków* – kierownik dr hab. Wanda Jarząbek, prof. ISP PAN
- *„Rola żeńskich zgromadzeń zakonnych w pomocy i ratowaniu ludności żydowskiej na Ziemiach Polskich podczas II wojny światowej”* – kierownik prof. s. Agata Mirek
- *„Wkład polskiej myśli prawno-naukowej w kształtowanie pojęcia zbrodni genocydu. Rafał Lemkin i Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 roku a polskie doświadczenie okupacji przez narodowosocjalistyczne Niemcy”* – kierownik prof. Piotr Madajczyk (Projekt finansowany w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018-2023, nr projektu 01SPN1705318) realizowany pod kierownictwem prof. Piotra Madajczyka.
- *Terror niemiecki we wschodnich powiatach dystryktu warszawskiego Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1944* – kierownik dr Marcin Panecki
- *Żydzi na terenie Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945* - kierownik dr Martyna Rusiniak-Karwat
- *Władze RP na uchodźstwie wobec Żydów – obywateli polskich w Związku Sowieckim i na Bliskim Wschodzie (1941-1945)* – kierownik dr hab. Tadeusz Rutkowski

- *Polityka gospodarcza jako narzędzie państw totalitarnych wobec obywateli polskich w latach 1939-1949* – kierownik prof. Andrzej Zawistowski
- *Polska inteligencja podczas II wojny światowej. Jej losy, dzieje w okupacyjnej rzeczywistości (okupacja niemiecka, okupacja sowiecka)* - kierownik projektu – prof. dr hab. Witold Stankowski; koordynator projektu części poświęconej okupacji sowieckiej – dr Jerzy Rohoziński

Konferencje naukowe

Polska szkoła prawa XX wieku. Na ratunek człowiekowi – między dyplomacją, prawem i polityką (8-9.12.2021)

Gospodarka w mikroskali. Polacy i ziemie polskie w dekadzie dwóch totalitaryzmów (16.11.2021)

Śmierć i narodziny (nowej) inteligencji polskiej (8-9.11.2021)

Decyzja: ratować ludzi. Dyplomaci i akcje pomocowe podczas Holokaustu (19-21.10.2021)

Zbrodnie w Kuropatach 1937-1941: prawda i wolność (24.02.2021) – polsko-białoruska konferencja online organizowana we współpracy z Fundacją Dom Białoruski w Warszawie.

„Archiwum: Aktywacja!” (12.01.2021) - konferencja online inaugurująca cyfrowe Archiwum Instytutu Pileckiego.

Najważniejsze własne publikacje naukowe

- 4. numer rocznika „*Studia nad Totalitaryzmami i Wiekiem XX*”

- *Chronicles of Terror. Vol. 9. Soviet repressions in the Eastern Borderlands 1939-1941*, oprac. B. Gralicki

- *Depesze poselstwa RP w Bernie podczas II wojny światowej. Tom I*, oprac. A. Kmak-Pamirska, B. Świtalska-Starzeńska

- *Dziennik Stanisława Srokowskiego*, oprac. P. Biliński, J. Szczepański (e-book w sprzedaży, wersja papierowa w trakcie reklamacji w drukarni)

- *Lista Ładosia*, oprac. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt (nowe, rozszerzone wydanie)
- *Ładoś List*, oprac. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt (nowe, rozszerzone wydanie)
- *Plan londyński. Niezrealizowana wizja odbudowy Warszawy (1945-1946)*, oprac. M. Getka-Kenig
- *Pomorze pod okupacją niemiecką. Jesień 1939*, red. P. Madajczyk
- A. Gójski, *Urząd Nadzoru Bankowego dla Generalnego Gubernatorstwa*
- S. Piątkowski, *Życie codzienne mieszkańców Generalnego Gubernatorstwa w świetle ogłoszeń drobnych polskojęzycznej prasy niemieckiej (1939—1945)*
- J. Rohoziński, *Pionierzy w stepie? Kazachstańscy Polacy jako element sowieckiego projektu modernizacyjnego*
- *Zapisy Terroru Tom 10. Losy Polaków w Kazachstanie w świetle relacji żołnierzy Armii Andersa*, oprac. O. Lebedewa

Virtus et Fraternitas

Medal Virtus et Fraternitas wręczany jest przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej jako symbol pamięci i wdzięczności osobom, które niosły pomoc obywatelom polskim. Odznaczenie zostało ustanowione także z myślą o tych, którzy poza granicami naszego kraju, spontanicznie i dobrowolnie, pielęgnują pamięć o Polakach, którym nie było dane przeżyć wojny lub przymusowych deportacji.

Prezydent RP w drodze postanowienia z dnia 20 maja 2021 wyraził zgodę na uhonorowanie Medalem Virtus Et Fraternitas następujących kandydatów:

1. Petro Hrudzewycz (Ukraina)
2. Maria Bazeluk (Ukraina)
3. Petro Bazeluk (Ukraina)
4. Ecatherina Olympia Caradja (Rumunia)

5. Jenő Etter (Węgry)

6. Žofia Lachová (Słowacja)

7. Józef Lach (Słowacja)

8. Anna Jelínková (Czechy)

9. Jan Jelinek (Czechy)

Z uwagi na obostrzenia epidemiologiczne uroczystość odbyła się w Pałacu Prezydenckim w pełnym reżimie sanitarnym przy ograniczonej ilości osób zaproszonych. W ceremonii, organizowanej 2 czerwca 2021 r., uczestniczyli jedynie osoby odbierający odznaczenia oraz korpus dyplomatyczny.

„Zawołani po imieniu”

W ramach programu „Zawołani po imieniu” Instytut Pileckiego wydobywa z niepamięci historie Polaków, którzy za ratowanie Żydów skazanych na Zagładę zapłacili życiem własnym i swoich najbliższych. Program łączy badania naukowe, edukację historyczną i różnorodne działania w obszarze kultury pamięci.

Program „Zawołani po imieniu” oddaje sprawiedliwość heroicznej postawie Polaków, którzy świadomie ryzykowali życie własne i swoich najbliższych, aby nieść pomoc żydowskim przyjaciom, sąsiadom, a czasem nieznanym, i zapłacili za to najwyższą cenę. Program ukazuje zarazem bezwzględne realia niemieckiej polityki okupacyjnej, która niszczyła wszelkie więzi solidarności między Polakami a Żydami i sprawiała, że najdrobniejszy gest współczucia, każdy ludzki odruch, był karany śmiercią. „Zawołani po imieniu” niosą także uniwersalne przesłanie mówiące o odwadze, poświęceniu i solidarności z prześladowanymi, wartościach, które wyznaczają miarę człowieczeństwa.

Upamiętnieni w 2021 r:

23 marca – Biecz (pow. gorlicki): **Józef Pruchniewicz**

28 maja – Rzążew (pow. siedlecki): **Piotr, Franciszek i Antoni Domańscy**

9 czerwca – Grądy-Woniecko (pow. zambrowski): **Piotr Kościelecki**

25 czerwca – Olesin (pow. miński): **Bolesław Książek**

2 lipca – Mikołajki (pow. łomżyński): **Antoni Kenigsman**

30 września - Opoka Duża (pow. kraśnicki): **Apolonia i Piotr Likosowie**

26 października – Węgrów (pow. węgrowski): **Leokadia Piątkowskiej**

25 listopad: wieś Treblinka (pow. ostrowski): **Jan Maletka**

Wystawa Zawołani po Imieniu

Dom Bez Kantów, Krakowskie Przedmieście 11, Warszawa

Wystawa stała „Zawołani po imieniu” opowiada o osobach wyjętych spod prawa, zagrożonych donosem, mordowanych bez sądu – tylko dlatego, że pomagali tym, których okupanci uznali za „podludzi”.

Wystawa przypomina twarze Polaków zamordowanych za ratowanie Żydów. Do przygotowania wystawy posłużyły materiały zebrane podczas badania losów „Zawołanych po imieniu” – archiwalne dokumenty i zdjęcia, przedmioty należące do upamiętnionych, wywiady z rodzinami, a także opracowania dotyczące niemieckiej maszyny terroru, jakiej byli poddani mieszkańcy okupowanej Polski.

W okresie od listopada 2020 r. do 4 maja 2021 r. wystawa była czasowo zamknięta dla zwiedzających z uwagi na obostrzenia wynikające z pandemii COVID-19. W tym czasie została uzupełniona o nowe elementy.

Wystawa była nominowana w plebiscycie Muzeum Historii Polski "Wydarzenie Historyczne Roku 2020" w kategorii "Wystawa", ponadto otrzymała nominacje do nagród "Polish Graphic Design Awards 2020" i "Projekt Roku 2019/2020" Stowarzyszenie Twórców Grafiki Użytkowej.

Grupa Ładosia

Pod kierownictwem ambasadora Aleksandra Ładosia nieformalna grupa polskich dyplomatów z poselstwa RP w Bernie oraz przedstawicieli organizacji żydowskich współpracowała, by ratować europejskich Żydów. Dostarczała fałszywe paszporty południowo-amerykańskie, m.in.: Paragwaju, Salwadoru, Boliwii, Peru, Haiti i Hondurasu, które zwiększały

szansę na ochronę ich właścicieli przed wywózką do obozów zagłady na terenach okupowanych przez niemiecką III Rzeszę. Według różnych szacunków wydano ok. 10-12 tys. takich dokumentów.

<http://paszportyzycia.pl>

Strona internetowa w języku polskim, niemieckim i angielskim poświęcona Grupie Ładosia, zawierająca opis podejmowanych przez dyplomatów działań, historie ocalonych rodzin, dokumenty archiwalne, a także informacje o prowadzonych przez Instytut Pileckiego badaniach nad działaniami polskich dyplomatów na rzecz ratowania Żydów w okupowanej przez Niemców Europie. W 2021 r. dokonano przebudowy strony i wzbogacono ją o nowe funkcjonalności.

Wystawa „Paszporty życia”

W 2021 r. obchodzony był Rok Grupy Ładosia, w którym wystawa zawitała do następujących miejsc: Czechy, Słowenia, Łotwa, Litwa, USA, Wielka Brytania.

Webinarium anglojęzyczne „Duty and Compassion. Polish Diplomacy Working Against the Holocaust” – 22.03.2021

Webinarium „Duty and Compassion. Polish Diplomacy Working Against the Holocaust” zainaugurowało ustanowiony przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej Rok Grupy Ładosia i było elementem obchodów Dnia Pamięci Polaków ratujących Żydów pod okupacją niemiecką. Webinarium było połączone z prezentacją portalu internetowego PaszportyŻycia.pl – kompendium wiedzy nt. Grupy Ładosia.

Poprawione i uzupełnione wydania „Listy Ładosia”

- *Lista Ładosia*, oprac. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt (nowe, rozszerzone wydanie)

- *Ładoś List*, oprac. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt (nowe, rozszerzone wydanie)

Wystawy

Wystawa Podwójnie wolne. Polityczne prawa kobiet 1918

Wystawa mobilna poświęcona 100. rocznicy uzyskania przez Polki praw wyborczych. W 2021 r. wystawa plenerowa gościła w Luksemburgu i Słowenii.

Wystawa Lemkin. Świadek wieku ludobójstwa

Twórca terminu "ludobójstwo" i autor "Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa" doczekał się swojej wystawy w Bochum - mieście wchodzącym w skład Zagłębia Ruhry, największej niemieckiej metropolii. Wystawę zorganizowano we współpracy z Buxus Stiftung Fritz Bauer Forum - organizacją pozarządową zajmującą się dziedzictwem niemieckiego prokuratora badającego zbrodnie nazistowskie Fritza Bauera i promocją praw człowieka.

Wystawa o Rafał Lemkinie stworzona przez Instytut Pileckiego i od 9 października 2021 do 31 stycznia 2022 pokazywana w Muzeum Historii Miasta Bochum w zachodnich Niemczech wykorzystuje zdjęcia, dokumenty i materiały audiowizualne ze zbiorów polskich i amerykańskich. Opowiada historię człowieka, który przyszedł na świat na polskich Kresach Wschodnich, a potem kształcił się i pracował w II Rzeczypospolitej. Musiał następnie uciekać przed niemieckim terrorem, aby w Stanach Zjednoczonych stworzyć koncepcję ludobójstwa, która jest dziś najdonioślejszą odpowiedzią na tragiczne doświadczenie II wojny światowej, sformułowaną na gruncie prawa i filozofii politycznej. Ekspozycja prezentuje życie i dzieło Rafała Lemkina na tle dramatu niemieckiej i sowieckiej okupacji w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej, gdzie skupiły się masowe zbrodnie dwóch totalitaryzmów.

Wystawa Wola 1944: Wymazywanie. Zdjęcia ze śledztwa w sprawie Heinza Reinefartha
Otwarta Kolonia, ul. Górczewska 15, Warszawa 6 sierpnia - 2 października 2021 r.

We współpracy z Wolskim Centrum Kultury Instytut Pileckiego poświęcił specjalną wystawę prowadzonemu w latach 60. XX wieku w Republice Federalnej Niemiec procesowi Hansa Reinefartha, niemieckiego zbrodniarza odpowiedzialnego za rzeź Woli. Pozyskane dzięki uprzejmości Archiwum Landu Szlezwik-Holsztyn materiały zaprezentowano w przestrzeni Otwartej Kolonii w Kolonii Wawelberga przy ul. Górczewskiej - w miejscu, w którym na

początku sierpnia 1944 roku przebiegał krwawy szlak jednostek SS i innych formacji niemieckich dokonujących masowych mordów na mieszkańcach warszawskiej Woli.

Archiwum Instytutu Pileckiego

Archiwum Instytutu Pileckiego gromadzi dokumenty w wersji cyfrowej. Zapisane są w nich losy obywateli polskich, którzy w XX wieku doświadczyli dwóch totalitaryzmów: niemieckiego i sowieckiego. W jednym miejscu udostępniamy dokumenty, które pochodzą ze zbiorów wielu instytucji polskich i zagranicznych, m.in.: Bundesarchiv, United Nations Archives, brytyjskich National Archives i polskich archiwów państwowych. Budujemy centrum wiedzy i ośrodek badań nad II wojną światową i podwójną okupacją w Polsce. Dla naukowców, dziennikarzy, ludzi kultury, rodzin ofiar i świadków zbrodni oraz wszystkich zainteresowanych historią.

Portal internetowy pozwala zapoznać się z katalogiem naszych zbiorów. W całości są one dostępne w czytelnich Instytutu Pileckiego w Warszawie i w Berlinie.

Archiwum filmowe

Zespół filmowy Instytutu Pileckiego prowadzi projekt repozytorium historii mówionej „Świadkowie Epoki”. W ciągu 4 lat udało się nagrać 1600 notacji.

W 2021 r., w kontekście reżimu sanitarnego i lock-downów, nagrano ponad nowych 200 świadectw.

Ponadto na kanale YouTube *Świadkowie Epoki* Zespół opublikował 45 materiałów filmowych z notacjami świadków (każdy ma średnio ok. 14-15 min. wybranych i zmontowanych z 2-3-godzinnej relacji). Rok 2021 był kolejnym z rzędu kiedy kanał odnotował wzrosty. Przeszło 5 mln odsłon (w roku 2020 - 4,8 mln wejść) oraz ponad 15 tys. nowych subskrypcji.

Programy edukacyjne i dla nauczycieli

Akademia Witolda Pileckiego

Akademia Witolda Pileckiego to trwający kilka miesięcy program szkoleniowy skierowany dla młodzieży w wieku 16-18 lat. Uczestnicy projektu biorą udział w szkole letniej i cyklu spotkań oraz realizują projekty poświęcone historii lokalnej.

W pierwszym półroczu 2021 roku zakończona została III edycja „Akademii Witolda Pileckiego”. W okresie od stycznia do czerwca uczestnicy AWP kontynuowali pracę nad swoimi projektami, realizując między innymi grę miejską poświęconą historii Białegostoku, nagrywając cykl notacji oraz przygotowując etiudy filmowe.

Równocześnie rozpoczęły się przygotowania do kolejnej edycji projektu, rekrutacja została uruchomiona w maju. W ostatnim tygodniu sierpnia miał miejsce wyjazd szkoleniowy dla zespołów zakwalifikowanych do IV edycji, którego program obejmował serię zajęć z zakresu historii najnowszej i technik pracy projektowej. Zespoły realizują zaproponowane przez siebie projekty przy wsparciu ze strony opiekunów z Instytutu. Nad projektami uczestnicy pracują w zespołach. IV edycja została zakończona w grudniu 2021. IV edycja poza częścią skierowaną do uczniów objęła również program adresowany do nauczycieli i edukatorów: szkolenia z zakresu pracy z młodzieżą w obszarze edukacji historycznej, w tym wizytę studyjną w Oddziale w Berlinie.

International Teachers and Educators Program

„International Teachers and Educators Program” to projekt skierowany do nauczycieli z całego świata zainteresowanych historią XX wieku. Jego celem jest wymiana doświadczeń na temat nauczania o totalitaryzmach, a także prezentowanie zagranicznemu odbiorcy wybranych zagadnień polskiej historii. Obejmuje konferencję i seminaria online oraz opracowanie przez uczestników materiałów edukacyjnych związanych z tematyką projektu.

W 2021 roku kontynuowana była współpraca z uczestnikami pierwszej edycji projektu ITEP rozpoczęta w roku poprzednim: uczestnicy pracowali nad scenariuszami lekcji (*lesson plans*) na temat przejawów oporu wobec totalitaryzmów w XX wieku. Spotkania z edukatorami Instytutu w formie seminariów zdalnych odbywały się co 1,5 miesiąca. Nadesłano 21 projektów, które zostały zrecenzowane przez edukatorów IP. W kolejnym kroku uczestnicy ITEP 2019/20 przeprowadzą lekcje ze swoimi uczniami na podstawie stworzonych przez siebie

scenariuszy lekcji, prześlą dokumentację i wnioski z lekcji oraz ostateczne wersje swoich scenariuszy.

19 czerwca 2021 rozpoczęła się rekrutacja do II edycji. W trwającej 6 dni między 14 a 21 sierpnia konferencji online wzięło udział 16 nauczycieli i edukatorów m.in. z USA, Izraela, Cypru, Chorwacji i Rumunii. Konferencja obejmowała warsztaty prowadzone przez edukatorów IP na temat rzeczywistości okupacyjnej w Polsce w czasie II wojny światowej, a także różnych przejawów oporu wobec reżimów totalitarnych na przykładzie historii „Zawołanych po imieniu”, postaci Rafała Lemkina oraz bohaterów gry „Dylematy powojnia”. Następnie uczestnicy pracowali nad zadaniem pokonferencyjnym: esejem na temat nauczania o historii dwudziestowiecznych totalitaryzmów w ich krajach.

Sprawozdanie z najważniejszych działań Instytutu Pileckiego za granicą

Oddział w Berlinie

W 2021 roku, mimo pandemii, Oddział zrealizował m.in. **historyczną edukacyjną grę komputerową „łowcy cieni”**, **Akademię Exercising Modernity** (wiosną online, we wrześniu “na miejscu”), zakończył **digitalizację dużego zasobu archiwalnego z Ludwigsburga**, doprowadził do końca remont nowej przestrzeni seminaryjno-konferencyjno-biurowej i wystawienniczej oraz przygotował dużą **wystawę poświęconą protestom na Białorusi** (23 czerwca-12 listopada).

W siedzibie Instytutu można było zobaczyć wystawę stałą poświęconą Auschwitz i Witoldowi Pileckiemu oraz wystawę czasową poświęconą Białorusi. Wernisaż 23 czerwca, w którym wzięło udział ok. 80 osób symbolicznie otworzył kolejną fazę rozwoju berlińskiego Instytutu Pileckiego: z nowymi przestrzeniami i z większym naciskiem na połączenie wydarzeń na miejscu i online.

Zespół edukacyjny opracował nowe formaty webinarów dla uczniów oraz dla nauczycieli. Zajęcia z uczniami w formule online i stacjonarnie odbywały się systematycznie w każdym tygodniu, a grupy szkolne, które uczestniczą w tych zajęciach z polskiej historii online, są z terenu całych Niemiec. W sumie w zajęciach edukacyjnych wzięło udział ponad **1200 uczniów i nauczycieli**.

Ważnym elementem działalności jest pokazywanie różnych perspektyw na historię XX wieku, w tym także głosów z Polski w niemieckiej debacie publicznej. Styczniową debatę online poświęconą edukacji o Holokauście oglądało podczas jej trwania 300 osób. Średnia frekwencja na wydarzeniach online to ok. 80-100 osób. W 2021 roku artykuły i wywiady osób z Instytutu zaczęły systematycznie pojawiać się w niemieckich mediach.

W omawianym okresie Oddział częściej wykorzystywał efekt synergii i inicjował współpracę z innymi instytucjami. W rocznicę Konstytucji 3 Maja zorganizował debatę historyków wspólnie z CBH PAN, Ambasadą RP w Wiedniu i Instytutem Polskim w Lipsku. Wystawę poświęconą protestom na Białorusi i koncert Wolnego Chóru powstały we współpracy z Instytutem Adama Mickiewicza i Instytutem Polskim w Berlinie. Program *Exercising Modernity* opiera się na współpracy z instytucjami w Polsce, Niemczech i Izraelu, i częściowo odbył się w Gdyni.

Wydarzenia poświęcone związkom Witolda Gombrowicza z Berlinem przeprowadzono wspólnie m.in. z MKiDN i Muzeum Witolda Gombrowicza.

Instytut Pileckiego był też organizatorem prac Międzynarodowego Komitetu Roku Grupy Ładosia. Systematycznie nawiązywane były też relacje z przedstawicielami elit niemieckich: naukowcami, dziennikarzami, dyplomatami, politykami i nauczycielami.

Zrealizowane wystawy

„Witold Pilecki i jego misja w Auschwitz” – duża narracyjna wystawa historyczna otwarta jesienią 2019, którą obecnie poprawiamy we współpracy ze specjalistami niemieckimi, tak by uczynić ją jeszcze lepszą wystawą stałą i lepiej docierać do niemieckiej publiczności.

„Białoruś żyje” – wystawa czasowa (wspólnie z Instytutem Adama Mickiewicza) pokazująca protesty w Białorusi od lata 2020. Wystawa była pokazywana w sali konferencyjnej Instytutu od 23 czerwca do 12 listopada 2021. Wystawa, mimo warunków pandemii cieszyła się dużym powodzeniem – zobaczyło ją 2 tysiące osób, wzbudziła znaczne zainteresowanie publiczności i mediów, ukazało się kilka bardzo pozytywnych relacji medialnych.

„Gombrowicz / Berlin” – wystawa prezentowana była na Altonaer Str. 15 w dniach od 7.11.2021 do 1.12.2021. W dniu 7.11.2021 odbył się wernisaż wystawy. W uroczystości brali udział przedstawiciele Pilecki-Institut Berlin, Biblioteki Hansa, Muzeum Gombrowicza oraz lokalni wydawcy, dziennikarze oraz osoby z pola kultury i sztuki.

„Lemkin. Świadek stulecia ludobójstw” (opisana wyżej).

Projekty i programy w USA

Cykl webinarów z Muzeum Narodowym II Wojny Światowej w Nowym Orleanie.

W 2021 r. odbył się cykl webinarów zatytułowany „World War II: Witnesses and Memory”: „Liberators and Liberated”, „Witnessing the Outbreak” oraz „Memory Wars”. Dyskusje zgromadziły ponad 700 widzów, głównie ze Stanów Zjednoczonych, a liczba zarejestrowanych użytkowników zbliżała się do 2 tys.

Debata „Strides Towards Liberty. The 3 May Constitution of Poland, George Washington, and the Spirit of Republicanism”

Zorganizowana (online) wraz z Biblioteką Narodową im. Freda W. Smitha – Mount Vernon w Wirginii, w ramach ogólnopolskich obchodów 230. Rocznicy Konstytucji 3 Maja. Debata była prowadzona w języku angielskim na platformie Zoom oraz profilu Instytutu Pileckiego na Facebooku w dniu 29.04 br. przy wsparciu promocyjnym polskich placówek zagranicznych (m.in. Ambasady w Waszyngtonie i Instytucie Kultury Polskiej w Nowym Jorku). Wydarzenie zgromadziło ok. 150 odbiorców podczas transmisji na żywo.

Program Totalitarianism in East-Central Europe 1939–1989: History and Memory. Graduate Academy 2021-2022.

Przedsięwzięcie było finansowane w ramach programu „Kultura inspirująca” MKiDN, a jego partnerami byli **Valdosta State University w Georgii (USA)** i **Ambasada RP w Waszyngtonie**. W ramach tego przedsięwzięcia grupa 15 amerykańskich studentów i doktorantów brała udział w programie, który przybliżał kluczowe aspekty doświadczenia historycznego Europy Środkowej w XX wieku.

W ramach wspomnianego programu w dniach 4-12 września 2021 r. odbyła się Summer School w formie zdalnej, mająca charakter wprowadzenia do całego programu. Zajęcia obejmowały wykłady, seminaria i warsztaty, które w sposób chronologiczny prowadziły odbiorców przez kluczowe zagadnienia związane z doświadczeniem totalitaryzmów w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w. Odbyły się też warsztaty poświęcone Witoldowi Pileckiemu i innym zasłużonym postaciom. Terrorowi pod okupacją sowiecką w różnych jego formach poświęcono osobny panel dyskusyjny. Zwieńczeniem akademii była dyskusja poświęcona upadkowi komunizmu i rozpadowi ZSRR.

The Pilecki Project

„The Pilecki Project” to przedsięwzięcie edukacyjne skierowane do uczniów w USA i Kanadzie, które przybliży młodym ludziom postać Witolda Pileckiego i historię Polski w XX wieku. Projekt obejmuje również współpracę ze studentami, nauczycielami, organizacjami i stowarzyszeniami.

W ramach projektu stworzony został pakiet nowoczesnych materiałów edukacyjnych: film, prezentacja multimedialna, przewodnik i infografiki związane z postacią Witolda Pileckiego i samym projektem. W pierwszym półroczu 2021 zrealizowano cykl spotkań i seminariów online dla uczestników, a także przygotowano dla nich materiały edukacyjne i ćwiczenia na platformie Google Classroom. Do uczestników trafiły egzemplarze książki Jacka Fairweathera „The Volunteer”.

Projekt był realizowany przy wsparciu finansowym Polskiej Fundacji Narodowej.

Ważne wydarzenia

Premiera filmu dokumentalnego *Polski El Greco* w reż. K. Kowalskiej – wspólnej produkcji Telewizji Polskiej i Instytutu Pileckiego

Film prezentuje historię odnalezienia w latach 60. XX w. w Kosowie Lackim na Mazowszu, w obrazu „Ekstaza św. Franciszka” pędzla słynnego hiszpańskiego malarza El Greca. Obraz został odnaleziony przez dwie historyczki sztuki, Izabellę Galicką i Hannę Sygietyńską. Film przedstawia niezwykle losy obrazu na przestrzeni ostatnich kilku dekad i jest ważnym filmowym świadectwem o jednym z najcenniejszych obrazów znajdujących się w polskich zbiorach.

Premiera odbyła się 9 marca 2021 w Kinie Kultura, a 31 marca na antenie TVP 1.

Pozyskanie Archiwum Eilerta Diekena – mordercy Rodziny Ulmów

24 marca 2021 r. Instytut Pileckiego zaprezentował pozyskane przez Oddział w Berlinie tzw. Archiwum Eilerta Diekena, porucznika niemieckiej żandarmerii, który 24 marca 1944 r. dowodził oddziałem odpowiedzialnym za zamordowanie rodziny Ulmów oraz ratowanych przez nich Żydów, za co nigdy nie został ukarany.

Odnalezienie filmu „Europa” Franciszki i Stefana Themersonów

Oddział berliński Instytutu Pileckiego, w ramach realizowanej od 2019 r. współpracy digitalizacyjnej z Bundesarchiv (dzięki której w Polsce znalazły się miliony dokumentów dotyczących niemieckiej okupacji w Polsce), odnalazł film „Europa” Franciszki i Stefana Themersonów. Powstał on w latach 1931-32 na podstawie poematu Anatola Sterna „Europa” z 1929 r. i został uznany za światowej klasy kino awangardowe. Po II wojnie światowej dzieło zaginęło i było uznane za bezpowrotnie stracone.

Pierwszy pokaz odbył się 6 października 2021 r. w Londynie. W Polsce Instytut Pileckiego pokazał go w Kinie Iluzjon w Warszawie 15 października 2021 r.

Zakup „Domu Turka” w Augustowie

„Dom Turka” to nazwa wybudowanej w 1900 r. kamienicy położonej w Augustowie przy ulicy 3 Maja 16. W latach 30. XX wieku mieściła się w niej między innymi znana w Augustowie cukiernia prowadzona przez bośniackiego imigranta, muzułmanina - Kamila Tiakosza, nazywanego potocznie „Turkiem”. W następstwie inwazji sowieckiej na Polskę właściciele zostali wywłaszczeni przez Sowietów, a budynek został na początku 1940 r. zajęty przez NKWD. W podziemiach zorganizowano areszt, w którym przetrzymywano i brutalnie przesłuchiowano przeciwników władzy sowieckiej. W wyniku agresji niemieckiej na ZSRR, w czerwcu 1941 r. budynek zajęły władze niemieckie. Pozostawał on w ich rękach do czasu ponownego zajęcia Augustowa przez Armię Czerwoną 24 października 1944 r. Wtedy też do budynku na krótko powróciło NKWD, a od stycznia 1945 r. budynek przejęli funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Augustowie. Działalność funkcjonariuszy PUBP w Augustowie w latach 1944-1956 należała do najkrwawszych w regionie. Augustowscy „ubecy” zamordowali co najmniej kilkadziesiąt osób, w tym co najmniej kilka w budynku urzędu. Najwięcej ofiar śmiertelnych przyniosły brutalne tortury, jakie stosowali w czasie przesłuchań, ale zdarzały się również samowolne egzekucje. W „Domu Turka” przetrzymywano także ofiary Obławy Augustowskiej.

Obiekt został zakupiony 2 lipca 2021 r. w celu przygotowania na jego terenie nowoczesnej wystawy i Miejsca Pamięci Ofiar Obławy Augustowskiej.

Lokomotywa relacji Warszawa-Berlin

2 sierpnia 2021 r. z okazji 120. rocznicy urodzin Witolda Pileckiego w ramach wspólnej inicjatywy Instytutu Pileckiego oraz PKP Intercity na jednej z lokomotyw kursujących w relacji Warszawa-Berlin pojawiła się okolicznościowa grafika. Przedstawiała ona Witolda Pileckiego w najważniejszych momentach jego życia: młodość w Wilnie, czas spędzony wraz z żoną i dziećmi w majątku Sukurcze, pobyt w obozie Auschwitz, a także proces sądowy w komunistycznej Polsce. Na lokomotywie, w językach polskim i angielskim, umieszczono hasło: **Jego odwaga inspiruje - His courage is inspiring**, co stanowi nawiązanie do rezolucji Parlamentu Europejskiego z 19 września 2019 r. w sprawie znaczenia pamięci historycznej dla przyszłości Europy, wzywającej do ustanowienia Międzynarodowego Dnia Bohaterów Walki z Totalitaryzmem (25 maja - rocznica śmierci Pileckiego).

Inauguracja działalności Instytutu w Augustowie

W październiku 2021 r. Instytut oficjalnie rozpoczął stałą działalność w Augustowie, organizując cykl wydarzeń pod hasłem „Oblicza Obławy”. Po raz pierwszy od lat teren „Domu Turka” został otwarty dla zwiedzających, a na podwórzu dawnej katowni stanęła wystawa „Lipcowi. Twarze Ofiar Obławy Augustowskiej”. W miejscu, gdzie przetrzymywani byli Polacy schwytni w lipcu 1945 r., zaprezentowane zostały fotografie portretowe ofiar Obławy Augustowskiej – mężczyzn, kobiet i dzieci, których Sowieci zamordowali i pochowali w nieznaną do dziś lokalizacji. W Augustowie i na Suwalszczyźnie określa się ich mianem „Lipcowych”. Zrekonstruowane cyfrowo i pokolorowane zdjęcia ofiar rozświetliły mroczną historię „Domu Turka”.

Od jesieni 2021 r. Instytut Pileckiego jest na stałe obecny w Augustowie w tymczasowej siedzibie przy ul. 3 maja, niedaleko „Domu Turka”. Realizuje program działań edukacyjnych i kulturalnych wokół tematu Obławy Augustowskiej i szerzej – historii regionu w XX wieku. Prowadzi ponadto akcję zbierania pamiątek i świadectw wśród mieszkańców z myślą o przyszłej wystawie stałej.

Międzynarodowa Nagroda im. Witolda Pileckiego – I edycja

W 2021 roku, w nawiązaniu do 120. rocznicy urodzin Witolda Pileckiego, Instytut zainauguował – w partnerstwie z Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau, Międzynarodową Nagrodę im. Witolda Pileckiego, przyznawaną za osiągnięcia z dziedziny piśmiennictwa, które skupia się na polskim doświadczeniu dwóch totalitaryzmów lub zdaje relację z sytuacji w rejonach dzisiejszych konfliktów zbrojnych. W trzech kategoriach: naukowej książki historycznej, reportażu historycznego w formie książki oraz specjalnej międzynarodowej nagrody dla korespondentów wojennych przesłano przeszło 90 zgłoszeń z 9 krajów. Następnie Kapituła Nagrody wyłoniła po 5 nominacji w każdej z jej kategorii. W listopadzie wyłoniono zwycięzców, ogłoszonych 17 listopada 2021 r. w trakcie uroczystej gali. W kategorii reportaż historyczny zwyciężył dr Filip Gańczak z Instytutu Pamięci Narodowej, autor książki „Jan Sehn. Tropiciele nazistów”. Sehn jako przewodniczący Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Krakowie przesłuchiwał czołowych zbrodniarzy niemieckich wydanych Polsce i dokumentował ślady ich przestępstw i zbrodni.

Nagrodę specjalną dla korespondentów wojennych otrzymała Christina Lamb, autorka „Our Bodies Their Battlefield: What War Does to Women”. Książka brytyjskiej dziennikarki jest poświęcona trudnej sytuacji kobiet w czasie współczesnych konfliktów zbrojnych.

Nominacje i wyróżnienia

Seria wydawnictw monograficznych otrzymała nominację w konkursie Najpiękniejsze Książki Roku, organizowanym przez Polskie Towarzystwo Wydawców Książek.

Wydana książka Joanny Kurczab *Ofiary dwóch totalitaryzmów. Losy rodzin katyńskich pod okupacją sowiecką i niemiecką* została nominowana do Nagrody im. Tomasza Strzembosza, przyznawanej za najlepszy debiut historyczny roku.

Książka Katarzyny Bałzewskiej *Przestrzenie totalitarnego zniewolenia. Doświadczenie wojny i okupacji w twórczości Józefa Mackiewicza* otrzymała nominację do Nagrody Literackiej im. Józefa Mackiewicza.

W listopadzie 2021 r. wystawa „Lipcowi”, inaugurująca działalność Instytutu Pileckiego w Augustowie, została nominowana do prestiżowej nagrody „Projekt Roku” Stowarzyszenia Twórców Grafiki Użytkowej w kategorii „Impakt Społeczny”.

We wrześniu 2021 r. Instytut Pileckiego został podwójnym finalistą w konkursie Muzeum Historii Polski Wydarzenie Historyczne Roku 2020 w kategoriach: Wystawa (Zawołani po imieniu) i Wydarzenie (Lista Ładosia).